

УДК 343.98

В.А. Журавель

**ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ:
ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-
ТАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ**

У статті розглянуто деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми початку досудового розслідування. Визначено дискусійні питання, що містяться в нормах КПК і стосуються процедури відкриття кримінального провадження, проведення таких першочергових слідчих (розшукових) дій, як огляд, обшук, допит, пред'явлення для впізнання; надано пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства й практики його застосування.

Ключові слова: досудове розслідування, організація досудового розслідування, відкриття кримінального провадження, провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

Постановка проблеми. Із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року істотних змін зазнала вітчизняна кримінально-процесуальна доктрина, що не могло не позначитися на організаційно-тактичних аспектах діяльності слідчого, прокурора. Введення законодавчих новел поставило перед ученими-криміналістами завдання щодо їх поглибленого осмислення для вироблення уніфікованих підходів до розуміння їх сутності й на підставі цього формулювання рекомендацій, спрямованих на оптимізацію організації досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що ускладнення організаційно-тактичних аспектів кримінального провадження передусім обумовлено суттєвим обмеженням повноважень слідчого і, як наслідок, зайвою формалізацією багатьох напрямів його діяльності. Слідчого, замість активного суб'єкта доказового процесу, перетворено на особу, яка збирає матеріали кримінального провадження, при цьому більшість своїх дій і рішень узгоджуючи або з прокурором, або отримуючи дозвіл у слідчого судді.

Формування цілей. Метою статті є аналіз деяких процесуальних та організаційно-тактичних проблем початку досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-тактичні ускладнення досудового розслідування розпочинаються одразу ж на початку його здійснення. Організаційні труднощі вихідного етапу головним чином пов'язані з відмовою вітчизняного законодавця від дослідного кримінального процесу взагалі й стадії порушення кримінальної справи, зокрема. Йдеться про інше розуміння, порівняно з положеннями КПК 1960 року, приводів і підстав відкриття кримінального провадження (порушення кримінальної справи), а відтак і необхідності проведення перевірочних заходів щодо визначення ознак складу злочину (ст. 97 КПК 1960 року), можливості судо-

вого оскарження відкриття кримінального провадження й початку кримінального переслідування щодо конкретної особи тощо.

Скасування інституту порушення кримінальної справи як певної гарантії обґрунтованості кримінального переслідування було неоднозначно сприйнято науковцями й практиками. Окремі з них надали позитивну оцінку цим кримінальним процесуальним новелам і вважають їх кроком уперед [1], інші висловлюються більш стримано [2] або відверто критично. Зокрема, А.Ф. Волобуєв убачає в цьому руйнацію не лише власне теоретичних конструкцій, а й певного алгоритму діяльності органів досудового розслідування та оперативно-розшукових підрозділів, який складався протягом багатьох десятиріч, де перевірка заяв і повідомлень була своєрідним «фільтром» для хибних і помилкових заяв. Більше того, на переконання науковця, у суспільстві, де постійно виникають соціальні конфлікти, сторони яких часто намагаються залучити правоохоронні органи й використати їх можливості для досягнення своєї не завжди законної мети, спрощений механізм запуску кримінального переслідування є недопустимим [3, 237].

Дійсно, однією із суттєвих новацій чинного Кримінального процесуального кодексу України слід визнати відмову від процедури порушення кримінальної справи, де приводи й підстави слугували певним фільтром розмежування дій злочинного характеру від інших правопорушень. Намагання законодавця мінімізувати можливість необґрунтованої відмови в порушенні кримінальної справи та прояву зловживань із боку посадових осіб правоохоронних органів до певної міри зрозумілі. Але надмірно спрощена процедура відкриття кримінального провадження має й свої суттєві недоліки, що стосуються не лише правових, морально-етичних, а й організаційних аспектів. Зокрема, внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) усіх заяв і повідомлень, у яких містяться лише загальні відомості, та й ті викладені в інтерпретації заявника, вказуючи на ознаки вчиненого кримінального правопорушення (навіть не завжди персоніфіковані й без належного повідомлення заявника про кримінальну відповідальність), призводять до значного збільшення кількості матеріалів, що перебувають у провадженні слідчого. У свою чергу інтенсифікація праці слідчого, прокурора не сприяє об'єктивності та повноті процесу дослідження інформації, що надійшла, через елементарне зайве навантаження. Не можна визнати вдалою редакцію ч. 5 ст. 214 КПК, де закріплено положення про те, що до ЄРДР вносять відомості про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення. Як наголошує І.В. Басиста, за змістом цієї норми законодавчо закладено підвалини для зловживань і вимушених помилок слідчого при прийнятті процесуального рішення про початок досудового розслідування [4, 15].

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 214 КПК досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудо-

вих розслідувань. Як зазначають В.Д. Берназ та Н.В. Неледва, «рішення про початок досудового розслідування фактично прирівнюється до внесення до реєстру відповідних відомостей, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення» [5]. На момент відкриття кримінального провадження й початку досудового розслідування можуть складатися такі дві вихідні ситуації: 1) провадження відкрито щодо конкретної особи на підставі її затримання в порядку ст. 207, 208 КПК України; 2) провадження відкрито за фактом виявлення події, що містить ознаки кримінального правопорушення, відносно невизначеного (загального) кола осіб (коли ще не встановлено особу, причетну до його вчинення (підозрюваного)).

У першій ситуації повідомлення про підозру затриманій особі здійснюється протягом 24 годин, що дозволяє стверджувати про збіг відкриття провадження, повідомлення про підозру й відрахування строків досудового розслідування. У другій, неперсоніфікованій ситуації, спостерігається неспівпадіння моменту відкриття кримінального провадження, повідомлення про підозру з початком спливу строків досудового розслідування.

У зв'язку із цим виникає запитання, чому проміжок часу від внесення відомостей до ЄРДР і повідомленням особі про підозру не входить до строків, визначених у ст. 219 КПК, які граничні межі цього періоду й чому вони неунормовані в Кодексі? Висловимо припущення, що в сучасних правових реаліях і кадровому забезпеченні органів досудового розслідування й прокуратури категорія «розумні строки» просто не буде працювати. Більше того, такий стан речей не виключає можливості з боку слідчого свідомої маніпуляції з термінами повідомлення про підозру навіть за наявності достатніх для цього підстав, а отже збільшення загальних строків кримінального провадження. Адже навіть активізувати процес збирання доказів, здійснювати повідомлення про підозру й після цього обмежувати свою подальшу діяльність жорстко визначеними строками, тоді як можна, не порушуючи закон, в уповільненому режимі упродовж невизначеного терміну здійснювати кримінальне провадження.

Крім того, у багатьох випадках сама процедура відкриття кримінального провадження супроводжується суттєвою інтенсифікацією праці слідчого, що також не сприяє об'єктивізації рішень щодо початку досудового розслідування. Так, ч. 1 ст. 214 КПК зобов'язує слідчого, прокурора протягом 24 годин із моменту надходження заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. У зазначений проміжок часу також необхідно здійснити огляд місця події як невідкладної слідчої (розшукової) дії, спрямованої на перевірку обґрунтованості заяви чи повідомлення, та відповідне процесуальне оформлення об'єктів, що вилучаються під час огляду.

Щодо останньої тези, то законодавцем передбачено складну процедуру набуття об'єктами, вилученими з місця огляду події, статусу речових доказів, що не сприяє оперативності проведення досудового розслідування та економії процесуальних засобів. Мається на увазі те, що ці об'єкти спочатку визнаються як тимчасово вилучені (ст. 237 КПК), далі слідчий протягом 24 годин повинен звернутися з клопотанням до слідчого судді про накладання арешту на ці тимчасово вилучені об'єкти (ст. 167 КПК) і лише після прийняття відповідної ухвали слідчим суддею вони набувають статусу речових доказів [6] (відповідно до положень КПК 1960 року такого роду об'єкти набували статусу речових доказів одразу ж після їх належного оформлення в протоколі слідчого огляду та вилучення). Особливо складно здійснити зазначену процедуру в ситуації затримання особи в порядку ст. 207, 208 КПК України, коли за добу треба встигнути оглянути місце події, відкрити кримінальне провадження, повідомити затриманому про підозру, процесуально правильно оформити вилучені з місця огляду об'єкти, звернувшись для цього до слідчого судді з відповідним клопотанням. Коли і як це зробити, залишається незрозумілим?

Стосовно вилученого з місця огляду майна й необхідності накладання на нього арешту, то тут особливих заперечень не виникає. А ось щодо обґрунтованості та доцільності накладання арешту на такі об'єкти, як одяг з трупа, упакувальний матеріал, у якому знаходилися частини розчленованого трупа або тіло новонародженої дитини, ніж зі слідами крові або вогнепальна зброя, виявлені на місці події, тощо, то це викликає серйозні заперечення. Як убачається, наведене процесуальне оформлення зазначених об'єктів як речових доказів не відповідає сутності такого запобіжного заходу як арешт майна (ст. 170–175 КПК) і є невинуватим. На нашу думку, більш правильним було б здійснення оформлення речових доказів постановою слідчого, прокурора (ст. 110 КПК), що суттєво спростило б цю процедуру, звільнило б слідчого від витрачання зайвого часу на ходіння по кабінетах і зосередило на безпосередньому збиранні доказів.

Не сприяє реалізації організаційно-тактичних засад досудового розслідування й відсутність чітко визначених строків проведення допиту підозрюваного після повідомлення йому про підозру, хоча всім відоме аксіоматичне твердження, що зволікання з проведенням допиту підозрюваного на користь лише винній особі, надаючи їй можливість адаптуватися, оцінити, які докази є в розпорядженні слідчого, обрати виважену лінію поведінки, що значно утруднює викриття її причетності до вчиненого кримінального правопорушення. Ось чому виникає нагальна потреба в чіткому визначенні строків проведення допиту підозрюваного, який, на наше переконання, має відбуватися одразу ж після повідомлення особі про підозру. Більше того, повідомлення про підозру й допит

підозрюваного мають бути поєднані у відповідну тактичну операцію, мати єдину мету та засоби її досягнення.

Як убачається, чинне кримінальне процесуальне законодавство внесло певні організаційно-тактичні ускладнення й у проведення допиту свідків. Ідеться про п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК яким показання, отримані від свідків, визнаються недопустимими доказами, якщо ці свідки в ході подальшого кримінального провадження будуть визнані підозрюваними чи обвинуваченими. Зазначена норма ставить перед слідчими завдання не тільки встановити свідків кримінального правопорушення, а й перед їх допитом сформулювати прогностичний висновок стосовно того, чи хтось із них надалі не трансформується в підозрюваного чи обвинуваченого, причому цей прогноз має бути достатньо верифікованим, оскільки його хибність призведе до визнання недопустимими доказами показання, отримані від таких свідків. З огляду на наведене, взагалі втрачається сенс у проведенні допиту так званих «криміногенних» свідків, до яких, наприклад, при розслідуванні злочинів проти довкілля можна віднести осіб з кола керівництва підприємства забруднювача, а також осіб, які здійснювали обслуговування механізмів, агрегатів, технологічних ліній, очисних споруд. Для того, щоб слідчі не помилялися й не сумнівалися в доцільності чи недоцільності допиту того чи іншого свідка, науковцям необхідно скласти типовий перелік таких свідків для найбільш поширених видів злочинів.

Негативно позначається на організації досудового розслідування й ускладненість процесуальної регламентації провадження такої слідчої (розшукової) дії, як обшук. По-перше, законодавець установив для слідчого вимогу в клопотанні, погодженому з прокурором, обов'язково вказувати дані про особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно перебуває, а також відомості про речі, документи або осіб, яких планується відшукати (п. 6, 7 ч. 3 ст. 234 КПК). Зазначене суперечить сутності обшуку, тобто дії, яка спрямована на відшукання чогось невідомого, на здійснення системи пошукових заходів. Більше того, реалізація цієї вимоги в багатьох випадках просто не можлива, що змушує слідчого наводити дані, користуючись аналогією або банально їх вигадувати. По-друге, викликає заперечення й доцільність ускладненої процедури набуття статусу речових доказів об'єктів, що вилучаються з місця обшуку. У ч. 7 ст. 236 КПК вказано, що вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. Цим положенням законодавець по суті вводить різний процесуальний статус об'єктів, що вилучаються під час обшуку: 1) відшукані або добровільно видані речі чи документи збігаються із переліком, щодо якого надано дозвіл на відшукання в ухвалі

слідчого судді; 2) предмети, вилучені законом із вільного цивільного обігу; 3) відшукані або добровільно видані речі чи документи, що не збігаються із переліком, щодо якого надано дозвіл на відшукання в ухвалі слідчого судді, але які на розсуд слідчого мають відношення до вчиненого злочину та є важливими для кримінального провадження. Перші два із зазначених різновидів об'єктів одразу ж після їх фіксації в протоколі набувають статусу речових доказів, а останні вважаються тимчасово вилученим майном і для набуття ними статусу речових доказів їм необхідно пройти процедуру, аналогічну оформленню об'єктів, що вилучаються під час огляду. По-третє, описана процедура отримання дозволу на проведення обшуку в житлі або іншому володінні особи не виключає можливість несанкціонованого витоку інформації від обізнаних осіб про обшук, що готується, наприклад, із канцелярії суду.

На нашу думку, більш корисним було б докладніше прописати в нормах закону саму процедуру провадження обшуку, зокрема щодо обов'язковості звернення до обшукуваного з пропозицією добровільної видачі речей або документів, перелічених у дозволі слідчого судді. Зазначення в протоколі обшуку даних про згоду або відмову обшукуваного щодо видачі об'єктів пошуку визначають ситуацію цієї слідчої (розшукової) дії (конфліктна, безконфліктна) та бажання чи небажання обшукуваної особи до співпраці зі слідством. Крім того, не виключаємо взагалі можливості розширення повноважень слідчого в частині самостійного прийняття рішення щодо проведення обшуку з безумовним збільшенням персональної відповідальності за прийняття такого рішення, а також можливості його негайного оскарження в суді. Це б надало більшого оперативного-тактичного простору слідчому, зменшило ризик несанкціонованого витоку інформації, збільшило результативність провадження обшуку.

Неможна не відзначити наявність певних ускладнень в організації провадження й такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання. Законодавець замість чіткої та однозначної вказівки про те, що пред'явленням для впізнання обов'язково передує допит особи, яка впізнає, вирішив застосувати неоднозначні для трактування терміни «попереднє з'ясування» та «опитування». Ця обставина змусила науковців, які розробляли коментар до КПК України, у досить категоричній формі здійснювати роз'яснення цих положень. Так, О.В. Капліна пише, «попереднє з'ясування обставин перед пред'явленням для впізнання повинно відбуватися за правилами допиту (ст. 224 КПК) з обов'язковим роз'ясненням учасникам слідчої дії їх процесуальних прав, обов'язків і можливої відповідальності свідків та потерпілих за дачу завідомо неправдивих показань, а свідків ще й за відмову давати показання. Саме такий порядок уявляється більш прийнятним, оскільки під час опитування можуть бути надані неправдиві відомості, за дачу яких особа не буде нести жодної відповідальності» [6].

Слід звернути увагу й на те, що в ст. 229 КПК, яка регламентує порядок пред'явлення для впізнання речей, законодавцем взагалі викладено парадоксальну ідею, за якою розширено коло учасників цієї слідчої (розшукової) дії, де до слідчого та прокурора додається ще й захисник, якому також надано право на проведення попереднього опитування особи, яка впізнає, і навіть складання якогось протоколу за результатами цього опитування. Із цього приводу виникає запитання, як захисник може скласти протокол за результатами опитування із дотриманням вимог статей 104, 231 КПК, якщо цими статтями йому такого права взагалі не надано?

Недосконалою виглядає й редакція ст. 230 КПК, у якій зазначається, що пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з додержанням вимог, передбачених частиною першою і восьмою статті 228 КПК, тобто статті, яка регламентує порядок пред'явлення живих осіб. Кожному юристові-криміналісту відомо, що порядок пред'явлення живих осіб і трупів (їхніх частин) за своєю організацією і тактикою мають суттєві відмінності, зокрема, труп для впізнання пред'являється лише один, тобто на цей різновид пред'явлення для впізнання не поширюється правило про пред'явлення для впізнання серед схожих осіб. Крім того, труп пред'являється для впізнання близьким родичам, членам сім'ї, друзям, колегам і знайомим, які добре знали за життя померлого, тоді як живих людей не рекомендується пред'являти для впізнання особам, які їх добре знали раніше. Тому редакція статті 230 КПК потребує свого уточнення для того, щоб вона відбивала специфіку пред'явлення для впізнання саме трупа або його частин.

Висновки. Отже, положення чинного КПК України мають безпосереднє відношення до організації досудового розслідування, впливають на ефективність кримінального провадження, а тому потребують свого чіткого унормування як запоруки оптимізації якості слідчої діяльності.

Використані джерела:

1. Грошевой Ю. М. Новый этап развития уголовно-процессуального законодательства Украины / Ю. М. Грошевой, О. В. Каплина // Уголовное судопроизводство. – 2013. – № 1. – С. 2–6.
2. Белкин А. Р. Возбуждение уголовного дела в Украине и России / А. Р. Белкин // Криминалист первопечатный. – 2014. – № 8. – С. 41–56.
3. Волобуев А. Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування / А. Ф. Волобуев // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. V міжнар. наук.-практ. конфер., присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України, 01 листоп. 2013 р., м. Одеса. – Одеса : «Фенікс», 2013. – С. 237–240.
4. Басиста І. В. Правові основи прийняття і використання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / І. В. Басиста. – Запоріжжя, 2014. – 40 с.

5. Берназ В. Регламентация початку досудового розслідування як основа кримінально-процесуального провадження / В. Берназ, Н. Неледва // Вісн. прокуратури. – 2013. – № 1. – С. 62–65.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Т. 1 – X. : Право, 2012. – 768 с.

Журавель В.А. Начало досудебного расследования: некоторые процессуальные и организационно-тактические проблемы

В статье рассмотрены некоторые процессуальные и организационно-тактические проблемы начала досудебного расследования. Определены дискуссионные вопросы, содержащиеся в нормах УПК и касающиеся процедуры открытия уголовного производства, проведения таких первоочередных следственных (розыскных) действий, как осмотр, обыск, допрос, предъявление для опознания; высказаны предложения по усовершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: досудебное расследование; организация досудебного расследования; открытие уголовного производства; проведение отдельных следственных (розыскных) действий.

Zhuravel V.A. The beginning of the prejudicial inquiry: some procedural and organizational-tactical problems

Some judicial and organizationally-tactical problems of beginning of pre-trial investigation are considered in the article. Underline, that it is necessary one of substantial innovations of the operating Criminal Judicial Code of Ukraine (further – CJC) to confess abandonment from the stage of laying an action, where occasions and grounds served as the certain filter of differentiation of actions of criminal character from another offences. At the same time the procedure of opening of criminal production simplified beyond measure has the lacks of legal, mental and ethical and organizational character, it is possible to take to that: reasonable not enough beginning of the criminal proceeding; wrong preliminary qualification of criminal offence; increase of amount of criminal cases being in the production of investigators and as a result increase of intensification of their labor. The debatable questions, contained in the norms of CJC and related to realization of such primary investigational (search) actions as examination, search, interrogation, producing for identification, are marked. Paid attention to those present inaccuracies in regulation of production of the indicated investigational (search) actions negatively affects realization of organizationally-tactical facilities of investigator. It was outspoken suggestion on the improvement of current criminal judicial legislation and practice of his application.

Key words: pre-trial investigation; organization of pre-trial investigation; opening of criminal production; realization of separate investigational (search) actions.